

CROATICA CHRISTIANA PERIODICA

ČASOPIS INSTITUTA ZA CRKVENU POVIJEST
KATOLIČKOGA BOGOSLOVNOG FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

God. XXXVII

Zagreb, 2013.

Broj 71

rasprave i prilozi

UDK 75.056(497.5Dubrovnik)“13”
255-055.1(497.5Dubrovnik)“13”(093)

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 6. lipnja 2012.

Prihvaćeno za objavljivanje: 8. siječnja 2013.

PRILOG POZNAVANJU MINIJATURA IZ MATRIKULE DUBROVAČKE BRATOVŠTINE DRVODJELACA

Ivana PRIJATELJ PAVIČIĆ, Split

U radu se obrađuje pet minijatura iz matrikule dubrovačke bratovštine drvodjelaca. Autorica datira minijature nakon 1266. godine, kada je osnovana spomenuta bratovština. Posebna se pozornost posvećuje njihovoj stilskoj i ikonografskoj analizi.

KLJUČNE RIJEČI: *matrikula dubrovačke bratovštine drvodjelaca, crkva sv. Andrije na Pilama u Dubrovniku, crkva sv. Barbare u Dubrovniku, crkva sv. Josipa u Dubrovniku, Božidar Vlatković.*

»Spoznaja, kao i jezik, mit, umjetnost, svi se oni ponašaju ne kao neko puko ogledalo, koje jednostavno odražava slike nekog danog vanjskog ili unutrašnjeg bivanja, kako se one u njemu proizvode, nego su oni, umjesto da budu takvi indiferentni mediji, naprotiv pravi izvori svjetlosti, uvjeti viđenja kao i izvori svakog oblikovanja.«

Ernst CASSIRER, *Filozofija simboličkih oblika*

Tri modre ribe na pladnju. Na crvenoj trpezi. Tako bi mogao glasiti početak opisa tipične slike Đure Pulitike ili Antuna Masle. Ovaj se opis mrtve prirode, međutim, ne odnosi na sliku nijednog od dvojice proslavljenih dubrovačkih kolorista, nego na minijaturu *Svadba u Kani Galilejskoj* nepoznatoga dubrovačkog (?) slikara 13. stoljeća u jednoj staroj dubrovačkoj matrikuli. Promatrajući minijature u matrikuli kojom ću se baviti u nastavku rada, dobiva se dojam kao da dubrovačka koloristička škola, koju su Pulitika i Masle proslavili

svojim raspjevanim slikarstvom, ima korijene u slikarstvu 13. stoljeća. Nedavno restauriranih pet minijatura iz matrikule dubrovačke bratovštine drvodjelaca, djelo nepoznatog slikara iz 13. stoljeća, na to bi ukazivalo.

Davno je Ernst Cassirer iznio tezu da je umjetnost simbolička forma koja odražava društvena zbivanja. Tko se bavi istraživanjem staroga dubrovačkog slikarstva, može se više-kratno osvjedočiti u istinitost izvorne Cassirerove misli.

U arhivu Biskupije dubrovačke vodi se pod signaturom br. 32 matrikula dubrovačke bratovštine maranguna (drvodjelaca) sv. Andrije, a koja je izvorno imala sjedište u dubrovačkoj crkvi sv. Andrije apostola na Pilama.¹ Preselila se 1448. u crkvu sv. Barbare unutar gradskih zidina, koja se do velike trešnje 1667. (u kojoj je srušena) nalazila na uglu Ulice Nikole Božidarevića i Strossmayerove.² Godine 1479. bratovština je dala podići u crkvi sv. Barbare drveni, pozlaćeni oltar posvećen zaštitniku sv. Andriji, koji nije sačuvan.³ Božidar Vlatković dogovorio je s predstavnicima bratovštine 12. II. 1479. napraviti oltarnu kompoziciju s četiri svetačka lika, drvenim kipom sv. Andrije u sredini i zaklopcem (*clisura*).⁴ Kompozicija je trebala biti gotova u rujnu iste godine. U matrikuli se spominje da je 23. VIII. 1481. bratovština naručila oltar u čast sv. Andrije u crkvi sv. Barbare s rezbarenim oltarom s likom sv. Andrije u sredini i kamenim antependijem. Dokument iz 1481. pokazuje da se Vlatković tek tada prihvatio izrade oltarne kompozicije:

»Et al dicto altar una capella adornata de intagli et pentura de figure et altri lavoreri oportuni et necessari, et de piu' una Inchona al dicto altar, bella, intagliata, penta, indorata, et cum la Imagine de Sancto Andrea relevata in mezzo de la dicta Inchona et cum una piastra bella de petra sopra et dicto altar.«⁵

¹ Zahvaljujem Antunu Konculu, djelatniku dubrovačkoga Biskupijskog arhiva, što mi je ustupio fotografije minijatura prije restauracije na istraživanja te dr. Branislavu Cvetkoviću iz Zavičajnog muzeja u Jagodini na pomoći pri istraživanju. Matrikula je trenutačno na restauraciji u Restauratorskoj radionici u Dubrovniku. Zahvaljujem Sanji Serhatlić, koja je konzervator restaurator savjetnik u radionici za papir Restauratorskog zavoda u Dubrovniku na podacima o matrikuli te fotografijama pojedinih listova matrikule. Ana Čorak, mr. art, autorica je fotografija i voditeljica radova na matrikuli, a obradio ih je Samir Serhatlić, dipl. konzervator-restaurator. Zahvaljujem dr. Nelli Lonzi na pomoći u pripremi teksta. Planira se napraviti detaljnije analize pojedinih listova matrikule, nakon čega će biti moguće sa sigurnošću reći na kojoj je vrsti pergamenta rađen pojedini list, odnosno koji su listovi izrađeni od iste vrste ovce.

² Lukša BERITIĆ, »Ubikacija nestalih građevinskih spomenika u Dubrovniku«, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, sv. 10, Split, 1956., str. 50–51; *Zaštitna arheološka istraživanja na lokalitetu Sv. Barbare i u vrtu Muzičke škole*, Dubrovnik, 1984.–1985. Elaborat Zavoda za zaštitu spomenika u Dubrovniku izradili: Ivica ŽILE, Matko VETMA, Miljenko MOJAŠ. O preseljenju u crkvu sv. Barbare vidi Kosta VOJNOVIĆ, *Bratovštine i obrtne korporacije u Republici Dubrovačkoj*, tom 2, Zagreb, 1898., str. III.

³ Da je bratovština dala podignuti oltar 1481. spominje dubrovački kroničar, isusovac Gian Maria MATTEI (Ivan Marija MATIJAŠEVIĆ) u: *Memorie storiche su Ragusa*, Zibaldone, III, 1773., rukopis u Biblioteci Male braće u Dubrovniku, sign. B. VIII., 3. O oltaru vidi K. VOJNOVIĆ, *Bratovštine i obrtne korporacije*, str. III, 12–13, o tome vidi i: L. BERITIĆ, »Ubikacija nestalih građevinskih spomenika u Dubrovniku«, str. 51.

⁴ Jorjo TADIĆ, *Građa o slikarskoj školi u Dubrovniku*, I, Beograd, 1952., dok. 599, str. 286. Po sredini se trebao nalaziti kip sv. Andrije, a sa strane po dvije figure. Dogovorena je cijena bila (prijepis prema Tadiću): ducatos auri decemseptem ad (ac?, et?) dimidio.

⁵ Prijepis: K. VOJNOVIĆ, *Bratovštine i obrtne korporacije*, str. 12–13. Dokument se nalazi na f. 74 u matrikuli. Vidi i u Zibaldone, III, 1773., rukopis u Biblioteci Male braće u Dubrovniku, 75, br. 112. Od Matteija preuzima podatak L. BERITIĆ, »Ubikacija nestalih građevinskih spomenika u Dubrovniku«, str. 51.

U matrikuli je zabilježeno da je dogovorena cijena cjelovitoga oltara (kamene menze s oltarnom kompozicijom) bila 150 perpera i 2 groša.⁶ Nažalost, oltar nije sačuvan.⁷

Nakon što je crkva sv. Barbare srušena, bratovština je financirala gradnju crkve sv. Josipa na mjestu nekadašnje crkve sv. Jakova od Puča (u Ulici od puča) u koju se preselila po njezinoj izgradnji.⁸ Po prelasku u novo sjedište, preimenovala se u Bratovštinu patrijarha Josipa.⁹ Bratovština je čuvala matrikulu do ukinuća u 20. st., kada je prešla u arhiv Dubrovačke biskupije.¹⁰

Današnja je matrikula drvenih korica uvezanih u kožu. Na stražnjoj korici vide se tragovi nekadašnjih šest aplikacija, velike kružne (nekoć u gornjem dijelu), aplikacije oblika latinskog križa (smještene некоć ispod kružne aplikacije) te četiriju aplikacija cvjetnog oblika, некоć smještenih u četiri ugla. Izvorno su bile pričvršćene najvjerojatnije čavlima, od kojih su ostali sačuvani tragovi. Nažalost, nije sačuvan njezin nekadašnji srebrni ukras.¹¹ Matrikulu je detaljno opisao Kosta Vojnović 1898. godine u knjizi o bratovštinama i obrtnim korporacijama u Dubrovačkoj Republici.¹² Ispisana je na pergameni. Počinje kalendarom (arak 1-6). Na četrnaestom arku u prvom stupcu ispisana su imena dubrovačkih nadbiskupa počevši od Bonaventure iz Parme (1281.–1306.) do Aeliusa Sarake (1333.–1360.), a u drugom stupcu imena dubrovačkih knezova, od Zan Quirina do Marca Soranza (vladao u Dubrovniku do 1358.), posljednjeg predstavnika mletačke vlasti u Gradu.¹³

Knez Leonardo Mocenigo je 1347. potvrdio Statut drvodjelaca.¹⁴ Imenik bratima u matrikuli započinje 1368. godinom. Nakon jednog stoljeća od osnutka, bratovština se gotovo ugasila. Stoga su se bratimi 1388. sastali da bi je obnovili.¹⁵

⁶ K. VOJNOVIĆ, *Bratovštine i obrtne korporacije*, str. 12–13.

⁷ U crkvi sv. Nikole na Prijekome zatečen je polikromirani ranorenesansni kip sv. Andrije, koji je pripisan dubrovačkom rezbaru i datiran u 16. stoljeće. Vidi K30, u katalogu izložbe *Zlatno doba Dubrovnika: XV. i XVI. stoljeće, Muzejski prostor Zagreb travanj – lipanj 1987.* – Dubrovački muzej, *Knežev dvor, srpanj–rujan 1987.* (ur. Ante SORIĆ et al), Zagreb, 1987., str. 341. Nije istraženo potječe li možda iz crkve sv. Barbare ili samostana sv. Andrije u gradu, odnosno može li se povezati uz Božidara Vlatkovića i njegov oltar raden za bratovštinu drvodjelaca.

⁸ Crkva sv. Josipa sagrađena je na mjestu prijašnje crkve sv. Jakova od Puča iz 1229. godine, srušene u potresu 1667. godine. L. BERITIĆ, »Ubikacija nestalih građevinskih spomenika u Dubrovniku«, str. 52. Serafin M. CERVA, *Prolegomena za svetu dubrovačku metropoliju*, (priredio, preveo i napisao uvodnu studiju Relja SEFEROVIĆ), Zagreb – Dubrovnik, 2012., str. 457. Cerva navodi da je bratovština osnovana 1266. Spomenimo da je već nakon skupštine 3. XI. 1499. imenovan sv. Josip za sutitulara bratovštine, uz sv. Andriju (K. VOJNOVIĆ, *Bratovštine i obrtne korporacije*, str. XLI i 15).

⁹ K. VOJNOVIĆ, *Bratovštine i obrtne korporacije*, str. 19.

¹⁰ K. VOJNOVIĆ, *Bratovštine i obrtne korporacije* (str. 1); zatekao ju je 1898. još na izvornome mjestu, dok je V. J. ĐURIĆ, šezdeset godina poslije spominje u arhivu Biskupije. V. J. ĐURIĆ, *Dubrovačka slikarska škola*, Beograd, 1964., str. 102.

¹¹ K. VOJNOVIĆ, *Bratovštine i obrtne korporacije*, str. 9. Prema Vojnoviću se na f. 34 spominje da je matrikula bila obložena srebrom u doba gaštalda Draganca (ne navodi kada je dotični bio gaštald).

¹² K. VOJNOVIĆ, *Bratovštine i obrtne korporacije*, str. I–VII i 1–23.

¹³ *Isto*, str. 4–5.

¹⁴ *Isto*, str. II. Negdje nakon 1347., u vrijeme gaštalda Radine (ne zna se kada) donesen je zaključak na bratimskoj skupštini da se poveća prvobitni broj starješina (1 gaštald i 3 suca) s još jednim sucem, a koji će stanovati u Župi i vršiti vlast nad bratimima župljanima. K. VOJNOVIĆ, *Bratovštine i obrtne korporacije*, str. II, 10–11. O tome je zapis u matrikuli na f. 47–49.

¹⁵ K. VOJNOVIĆ, *Bratovštine i obrtne korporacije*, str. III.

Luka Beritić i benediktinski povjesničar Ivan Ostojić pišu kako je Bratovština sv. Andrije osnovana davne 1226. u crkvi sv. Andrije na Pilama.¹⁶ Kosta Vojnović datira osnutak bratovštine u 1266. (godina koja je zabilježena na f. 27).¹⁷ Zanimljivo je spomenuti da je 1271. (nekoliko godina kasnije od dubrovačke) venecijanski Ufficio della Giustizia potvrdio najraniju venecijansku matrikulu drvodjelaca. Iz sredine ovog stoljeća datiraju čuveni naturalistički reljefi s prikazom drvodjelaca na unutrašnjoj strani »arco dei mestieri« bazi-like sv. Marka, a koji govore o tadašnjem statusu obrtnika u Veneciji. Prijepis venecijanske drvodjelske matrikule na venecijanskom vernakularu datira iz 1335. godine.¹⁸

Dubrovačka bratovština drvodjelaca okupljala je mnogobrojne meštare koji su radili u drvu: »marangoni da case, de navi, navili, remeri (veslari), bottari, barilari, tornitori schatolari, et tutti quelli che lavorassero de asia, le laora o sega, over piagnia«.¹⁹ Na mnogim listovima matrikule zabilježeni su crteži sjekira (npr. na f. 8 v) i drugoga drvodjelskog alata. Primjerice, na lijevom dijelu donjeg ruba na f. 2 v dočrtani su mnogi drvodjelski alati (pila, sjekira, turpija i dr.), i to uz ime gaštalda koji se prezivao Ivanović (»iuanouich marangon«). Iznad crteža alata zapis je iz 11. veljače 1479.

Glede spominjanja u matrikuli drvodjelaca koji su izrađivali kuće, valja se prisjetiti kako su u 13. i tijekom 14. stoljeća veći dio gradskog prostora tvorile kuće od drveta. Krajem 1406. odlučeno je da će se zbog požara (koji su izbijali) postupno svih 150 drvenih kuća na općinskom zemljištu u gradu zamijeniti kamenima.²⁰

Iz matrikule doznajemo²¹ da su u davnim stoljećima u nju bili upisani i predstavnici brojnih drugih zanata, poput butigara, mesara,²² ribara, zlatara (koji su se odvojili 1306. godine, kada je osnovana zlatarska bratovština²³), sabljara, crevljara i kožara,²⁴ a krajem 14. st. bile su upisane i tri plemkinje (Filippa de Martinuis de Mençe, Slave uxor de Ilija de Binçola i Aghe uxor de Nicola de Crosi). Razmišljajući o ulozi bratima koji su pripadali Bratovštini sv. Andrije po njezinu osnutku u gradu, valja se prisjetiti podatka o sastavu stanovništva za 1332. godinu, koje donosi Nenad Vekarić (2011.). Grad je tada možda bio dosegnuo broj od 4.000 stanovnika, od čega je vlasteoski krug imao više od 1.700 osoba

¹⁶ Ivan OSTOJIC, *Benediktinci u Hrvatskoj i ostalim našim krajevima*, sv. II., *Benediktinci u Dalmaciji*, Split, 1964., str. 477. Autor se poziva na Vinko FORETIĆ, »Dubrovačke bratovštine«, *Časopis za hrvatsku povijest*, knj. I, sv. 1–2, 1943., Zagreb, str. 281; L. BERITIĆ, »Ubikacija nestalih građevinskih spomenika u Dubrovniku«, str. 51–52. U publikaciji Zvonimir ATLETIĆ, Venecije B. LUPIS, Želimir PULJIĆ, *Spomen knjiga 1897–2007: Bratovština Svete Vincence pod zaštitom Srca Isusova*, Blato, 2007. prihvaćena je hipoteza da je Bratovština sv. Andrije u Dubrovniku bila osnovana 1226.

¹⁷ K. VOJNOVIĆ, *Bratovštine i obrtne korporacije*, str. I–VII i 1–23. *Isto* (str. 1) donosi transkripciju: *Ali anni de la Natività di Cristo MCCLXVI Stefano de Mires con pleno capitulo et con voluntade de li sui fratri ha fatto et ordinato una fratilla spirituale in lo nome de Misser Santo Andrea*.

¹⁸ *Con il legno e con l'oro. La Venezia artigiana degli intagliatori, battiloro e doratori*, zbornik radova (ur. Giovanni CANIATO), Venecija, 2009., str. 15 i 36.

¹⁹ K. VOJNOVIĆ, *Bratovštine i obrtne korporacije*, str. IV i 1. Vojnović naglašava udio graditelja kuća i graditelja brodova u bratovštini.

²⁰ Irena BENYOVSKY LATIN – Danko ZELIĆ, *Knjige nekretnina Dubrovačke općine (13.–18. st.)*, Dubrovnik–Zagreb, 2007., str. 41–44.

²¹ K. VOJNOVIĆ, *Bratovštine i obrtne korporacije*, str. 9.

²² O osnutku bratovštine mesara i ribara K. VOJNOVIĆ, *Bratovštine i obrtne korporacije*, str. XIV–XV.

²³ *Isto*, str. VII–VIII.

²⁴ O osnutku dubrovačke bratovštine crevljara i cipelara vidi u K. VOJNOVIĆ, *Bratovštine i obrtne korporacije*, str. XVIII.

ili 40% ukupnog stanovništva. Tada su dubrovačkomu vlasteoskom krugu pripadali gotovo svi dubrovački građani (*cives*).²⁵ Ostalu trećinu stanovništva činili su pekari, mesari, postolari, krojači i drugi obrtnici (oni koji se spominju u matrikuli Bratovštine sv. Andrije) te trgovci, pomorci, vojnici i poneki liječnik, koji su mahom bili doseljenici i koji još nisu bili stekli status građana.

Među ostalim, kao bratimi se u matrikuli u 15. stoljeću spominju i pojedini od dubrovačkih drvorezbara i slikara. Iščitavajući njezine stranice, srpski povjesničar umjetnosti Vojislav J. Đurić 1963. uočava primjerice da se dubrovački slikar Toma Pribilović držao radnog vremena marangona. Uočava da se ime slikara Ivana Ugrinovića spominje među članovima drvodjelske bratovštine, a da je štitar Radoje Dragosalić u matrikuli zabilježen i kao drvorezbar i kao slikar.²⁶ Uočio je da se 1465. kao bratim spominje dubrovački slikar i drvorezbar Vukac Rajanović, a 1493. Nikola Stjepanović, sin slikara Stjepana Ugrinovića.²⁷

Minijature

Matrikula je ukrašena s pet velikih minijatura, koje su predmet mojega istraživanja. Vojislav J. Đurić misli da su nastale početkom 16. stoljeća.²⁸ Ja mislim da potječu iz 13. stoljeća, što ću nastojati argumentirati u ovome radu. Naslikane su preko cijele stranice, a pozadina je obojena žutom. Dosad nije istraživano jesu li bile dio najstarije matrikule dubrovačkih drvodjelaca iz vremena osnutka bratovštine drvodjelaca ili su u današnju matrikulu ubačene iz nekoga drugog rukopisa.

Sv. Juraj, matrikula dubrovačke bratovštine drvodjelaca

²⁵ Nenad VEKARIĆ, *Vlastela grada Dubrovnika*, sv. 1, *Korijeni, struktura i razvoj dubrovačkog plemstva*, Zagreb – Dubrovnik, 2011., str. 19.

²⁶ V. J. ĐURIĆ, *Dubrovačka slikarska škola*, str. 102.

²⁷ V. J. ĐURIĆ, *Dubrovačka slikarska škola*, str. 102. *Matricola della confraternità*, f. 47. O Nikoli Stjepanoviću vidi: V. J. ĐURIĆ, *Dubrovačka slikarska škola*, str. 54.

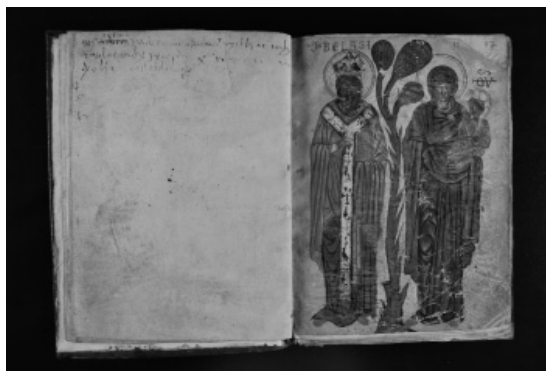
²⁸ *Isto*, str. 217. Đurić drži da su one »kulturnoistorijsko svedočanstvo o stanju duhova među dubrovačkim slikarima u kritičnim vremenima propadanja domaće škole, nego što su umetnička dela trajnije vrednosti. One su, u isto vreme, dokaz da se dubrovačko-vizantijska stilska simbioza odigravala, uporedo, na delima minijaturnog slikarstva kao i na ikonama i freskama.«

Prva minijatura u matrikuli prikazuje sv. Jurja kao konjanika. Svetac zauzima cijelu prednju stranu desetoga lista (f. 10 r). Prikazan je na žutoj pozadini kao ratnik, ali gologlav, bez kacige, u ispletenoj žičanoj košulji (*lorica*, poput riblje krljušti), ogrnut crvenim plaštem i s velikim okruglim štitom u lijevoj ruci. Jaše na plavome konju. Kopljem u desnoj ruci ubija zmaja (koji je većim dijelom izbrisan).

Prikazan je u oklopu, kao na bizantskim i srpskim freskama iz 13. i 14. st. Svečevo je ime napisano lijevo i desno od crvene aureole: »S(ANCTUS) GEORGIUS«. Uočava se da je list s minijaturom skraćen. Odsječen je gornji rub svečeve aureole. Danas je jednakih dimenzija kao susjedni list, na kojem je prikaz sv. Vlaha i Bogorodice.

Na poleđini lista sačuvan je zapis u tri retka tek djelomično čitljiv: »*Nos Cerni Radoe qua* (slijedi precrtani dio), *Milbrat iudex, Rusloe iudex precep... Yobia (?) collaidar... (?)*«. ²⁹ Valjalo bi istražiti kada je taj zapis nastao (čini se da je kasniji od minijature, možda iz 15. st.) i jesu li u natpisu navedena imena glavara bratovštine i sudaca (*iudex*). Očito su navedeni bili neplemići i Slaveni.

Zašto je u matrikuli prikaz sv. Jurja? Štovao se kao zaštitnik oklopara i mačara, koji su tada bili okupljeni u okviru bratovštine drvodjelaca.

Sv. Vlaho i Bogorodica s Djetetom, matrikula dubrovačke bratovštine drvodjelaca

Na prednjoj strani jedanaestog lista (f. 11r) minijatura je s prikazom sv. Vlaha (lijevo) i Bogorodice s Djetetom (desno).

Zaštitnik grada odjeven je u crvenu misnicu i bijeli palij. U lijevoj drži misal, a desnicom blagoslivlja. Na glavi ima nisku mitru, kao na prikazu sv. Vlaha na reljefu iz 13. stoljeća s moćnika glave sv. Šimuna Bogoprimca u riznici dubrovačke katedrale (inv. br. LXXII). Lijevo od svečeve glave je natpis »S(ANCTUS) BELASI« (sic!). ³⁰

²⁹ Zahvaljujem dr. Lovorki Čoralić i dr. Damiru Karbiću na transkripciji teksta. Teško je prepoznati jesu li četvorica navedenih obnašali u bratovštini funkciju gaštalda i sudaca. Zbog broja navedenih dužnosnika bratovštine postavlja se pitanje potječe li zapis iz vremena prije 1347. godine, kada je ustanovljen i sudac za bratime iz Župe.

³⁰ Izučavajući natpis na uvećanoj fotografiji, stekla sam dojam kao da se natpis »S(ANCTUS) BELASI« produžava ispod krošnje. Vrijedilo bi istražiti je li izvorni natpis glasio: »S(ANCTUS) BELASIUS«.

Njegovo me lice podsjeća na lice arkandela prikazanog na ikoni Madonne dell'Idria iz Venose (Potenza), iz crkve s. Martino dei Greci, povezane uz grčki samostan osnovan 1261. godine. P. Belli D'Elia pronalazi kod te slike veze s grčkim modelima u freskoslikarstvu i mozaicima, pa je dovodi u vezu s grčko-talijanskim ambijentom u Venosi.³¹ Na njegovu su paliju³² uz crne križeve naslikani i pauni. Te su simboličke ptice čest motiv kodeksa pisanih beneventanom podrijetlom iz Dalmacije.³³ Primjerice, nalazimo ih u kodeksu Bodl. Canon, lat. 61, koji se čuva u Bodleian Library u Oxfordu, a datira se u 11.–12. stoljeće. U ikonografiji tog razdoblja paun ima istu simboliku kao i feniks. Simbol su uskrsnuća i rođenja. Ptica feniks predstavlja Krista; simbolizira ponovno rođenje, nadu, vjeru, postojanost, vječnost i besmrtnost. Paun se interpretira ne samo kao simbol besmrtnosti nego i moći (u ovom slučaju vjerojatno biskupske moći?).³⁴

Naime, palij je liturgijski znak punine biskupske vlasti. Dio je crkvenog ruha što ga preko ramena na velike blagdane nose metropoliti kao znak zajedništva s papom. Tijekom povijesti taj je dio liturgijskog ruha najčešće bio ukrašen crvenim ili crnim križevima kao simbolima Kristova »jarma«, koji biskup prihvaća na svoja leđa. Biskup se obvezuje služiti spasenju vjernika, koje je dužan spašavati kao pastir izgubljene ovce.

Marija ima plašt boje karmina i plavu haljinu. Njezin lik stilski podsjeća (lice malenih očiju, razrada draperije s ornamentalnim naborima) na oštećeni Gospin lik sa ikone Bogorodice s Djetetom iz samostana benediktinki sv. Nikole u Trogiru,³⁵ koja se datira u zrelo 13. stoljeće. Nadalje, njezino lice podsjeća na ono Madonino na slici iz Museo Diocesano u Bitontu, koju je obradila P. Belli D'Elia i povezala sa slikom iz crkve sv. Andrije na Pilama, danas u riznici dubrovačke katedrale.³⁶ Iznad Isusove glave sačuvana je skraćena od »THEOU«, tj. »Θ(EO)Y«. Lijevo od Marijine figure ispisan je poluprikriiveni prvi dio natpisa »M(HTH)P«, tj. »MITIR THEOU« (tj. Majka Božja), koji je naknadno prekriven krošnjom drveta smještenoga između Marije i sv. Vlaha.³⁷

Stilizirano stablo s tri krošnje (tal. *albero della chioma tripartita*) V. J. Đurić definira kao palmu.³⁸ Krošnje se priklanjaju Bogorodici, a zanimljivo je da je na njezinoj strani stabla minijaturist naslikao više »bodlji«.

Drži se da tri krošnje na »stablu života« u marijanskoj ikonografiji tog razdoblja znače Marijinu trostruku bezgrešnost. Primjerice, takav se tip stabla pojavljuje u slikarstvu sjevernog Jadrana tijekom šestog desetljeća 13. stoljeća u scenama Navještenja.³⁹ Motiv se

³¹ P. BELLİ D'ELIA, kat. 16. *Madonna dell'Idria*, str. 115.

³² Palij je široka elipsa s dvije vrpce koje padaju na prsa i leđa u obliku slova Y, a nose ga pape i biskupi. Vidi članak: »O ponosu papine odjeće i Dubrovačkoga arhiva«, *Naša Gospa*, br. 44, god. 17, Dubrovnik, 2011., str. 18–24.

³³ Emanuela ELBA, *Miniatura in Dalmazia: i codici in beneventana. XI–XIII secolo*, Congedo editore, Galatina (Le), 2011. O minijaturama s likom pauna u Bodl. Canon iz Bodleian Library u Oxfordu vidi str. 86, 164–165; a njihove crno-bijele fotografije vidi LII a); LIII a), LIV a) i LV a), te u boji sl. 4, sl. 5 i sl. 14 a.

³⁴ Jean CHEVALIER i Alain GHEERBRANT, *Rječnik simbola*, Zagreb, 1989.

³⁵ Cvito FISKOVIĆ, »Trogirska romanička Gospa«, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, sv. 20, Split, 1975.; Igor FISKOVIĆ, *Romaničko slikarstvo u Hrvatskoj*, Zagreb, 30. 6. – 15. 10. 1987., str. 80–81.

³⁶ P. BELLİ D'ELIA, kat. 16. *Madonna*, str. 111–112.

³⁷ Taj bi detalj ukazivao na to da autor stabla s krošnjom (koje je možda naknadno naslikano, kao nekakav komentar) i autor natpisa možda nisu ista osoba.

³⁸ V. J. ĐURIĆ, *Dubrovačka slikarska škola*, str. 217.

³⁹ E. ELBA, *Miniatura in Dalmazia: i codici in beneventana*, str. 105.

povezuje uz epizodu iz Josipova života (*Knjiga o Marijinu rođenju*, VII, 2-4). Kao primjere navela bih mozaik s prikazom Navještenja na ciboriju katedrale u Poreču iz 1277. te tri minijature Navještenja, jednu u Brevijaru MS.A-V-24 u Biblioteci Civica Queriniana u Bresci (kraj 13. st.), jednu, pripisanu venecijanskom majstoru iz 1259. u Epistolariju Ms. E2 iz Bibliotece Capitolare u Padovi te minijaturu na c. 83 r u trogirskom evanđelistaru.⁴⁰ Zanimljivo je prisjetiti se kako se na fresci *Tugovanja Bogorodice* u crkvi u Dečanima krošnje klanjaju Bogorodici, sudjelujući (simbolički) u njezinoj patnji.

Valja napomenuti da je na poledini f. 11 (kao kod lista s likom sv. Jurja) sačuvan zapis u dva retka.⁴¹ Zanimljivo je kakve su sve zabilješke nekoć ostavljali na praznim listovima iza minijatura, a koje s minijaturama nemaju nikakve veze.

Na stražnjoj strani dvanaestog lista (f. 12 v), prema Vojnoviću i Đuriću,⁴² naslikana je Posljednja večera. Isus sjedi po sredini polukružnog stola. Iznad njegove je glave crvenim slovima napisano njegovo ime (skraćena) srednjovjekovnom ćirilicom: »X(PICTO)C I(COY)C«.

Blagoslov daje podignutom desnicom. S njegove je lijeve strane pet figura, a s desne četiri figure (od kojih su dvije bradate muške osobe). Na stolu se uočavaju komadi kruha, tri tanjura s ribom, dvije boce i dva noža. Ispred stola prikazano je dijete s nečim nalik na ripidu (ripida, turcizam, lepeza u obliku anđeoskog lika sa šest krila koja se nosi kod pravoslavaca pred svećenicima na litijama).⁴³ Čini se da je na njoj prikaz ptice. Prema Vojnoviću dijete drži svjetiljku.

Je li doista riječ o Posljednjoj večeri, kao što je pretpostavio Vojnović, a prihvatio Đurić? U pozadini kompozicije, lijevo i desno od Krista, smještene su dvije kuće bijelih zidova s crvenim krovom sa stablom. To bi možda ukazivalo da se scena zbiva u pejzažu. No treba imati na umu da se u bizantskome slikarstvu slikane kulise (prikazane u pozadini) podjednako koriste i kada se želi prikazati interijer i eksterijer.

Svadba u Kani Galilejskoj, matrikula dubrovačke bratovštine drvodjelaca

⁴⁰ Isto, T. XCV a) i fotografija br. 30 u boji.

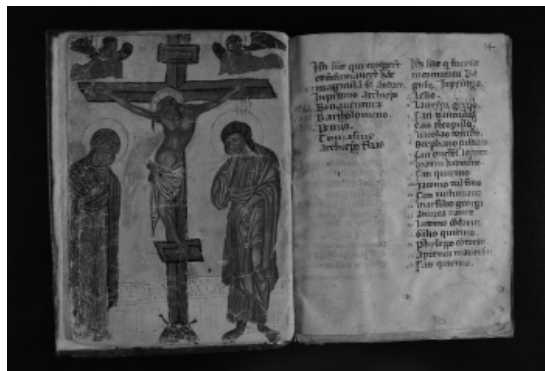
⁴¹ Zapisano je: Avemo una çappa de st[a]g[no] Avemo una çappa (una *cancell.*) de Iuanze Beneça (?). Zahvaljujem dr. Nelli Lonza na transkripciji. U zapisu na poledini spominje se kupa (čaša) od kositra i još jedna, koja je dana spomenutome Ivanu.

⁴² V. J. ĐURIĆ, *Dubrovačka slikarska škola*, str. 217.

⁴³ *Oxford Dictionary of Byzantium*, sv. 3, New York – Oxford, 1991., str. 1790–1791.

Nadalje, desno pored Isusa je golobradi lik s pokrivalom (krunom?) na glavi. Pokatkad se na freskama 14. stoljeća na scenama svadbe u Kani Galilejskoj (Evangelje po Ivanu, 2,1-12) prikazuje Zaručnica s oglaavljem na glavi (što je najvjerojatnije ovdje slučaj), a katkad i Zaručnik. Svečana se gozba odvija za stolom oblika antičke sigme.⁴⁴

Zbog čuda pretvorbe vode u vino, gozba u Kani prefiguracija je euharistije i simbol Kristova jedinstva sa »Zaručnicom«, Crkvom. Dubrovačka je minijatura zaista izuzetan ikonografski primjer ove tematike ne samo unutar povijesti dalmatinskog slikarstva nego i šire.

Golgota, matrikula dubrovačke bratovštine drvodjelaca

Valja napomenuti da je list sa scenama svadbe u Kani jednakih dimenzija kao susjedni list (f. 13) s prikazom Golgote. Prikaz raspeća na stražnjoj je strani trinaestog lista (f. 13 v). Zdesna je stojeći lik Bogorodice, a slijeva sv. Ivana Evanđelista (odjeven u crno-crvenu haljinu).⁴⁵ Kristov ekspresivan lik ne zaostaje za ekspresijom raspela iz samostana sv. Klare u Splitu, a koje se datira oko 1270.–1290, kada se datira i poliptih iz trogirske katedrale.⁴⁶ Iz Kristovih rana lipti krv. Na minijaturi je prikazan osebujan tip raspela u obliku inicijala T na početku kanona (»Te igitur«),⁴⁷ iz srednjovjekovnih misala. Iznad raspela lete dva anđela. Bogorodica na minijaturi Golgote podsjeća na onu naslikanu na freski *Bogorodica s Kristom i anđelima* u crnogorskom manastiru Morača sredinom 13. stoljeća. Manastir je podignut 1251./1252. Sreten Petković datira oslikavanje crkve oko 1260.,⁴⁸ dok Vujičić drži (poput Radojčića) da je navedena freska mogla nastati oko 1251./1952.

⁴⁴ O ovom tipu stola u prikazima Posljednje večere u Bizantu u srednjem vijeku vidi Maria G. PARANI, *Reconstructing the reality of Images; Byzantine Material Culture and Religious Iconography (11th-15 th centuries)*, Leiden – Boston, Brill, 2008., str. 174–175. Ovakav tip menze pojavio se u kasnom Rimu, a nastavio se upotrebljavati sve do kasnoga bizantskog razdoblja.

⁴⁵ Minijaturu je objavio V. J. ĐURIĆ, *Dubrovačka slikarska škola*, sl. 125. Sjetimo se gozbi koje je morao organizirati gaštald bratovštine u znak ljubavi, a koje se spominju u statutu od 14. stoljeća (K. VOJNOVIĆ, *Bratovštine i obrtne korporacije*, str. XLV).

⁴⁶ Joško BELAMARIĆ, u: *Prvih pet stoljeća hrvatske umjetnosti*, Galerija Klovićevi dvori, Zagreb, 19. rujna – 26. studenoga 2006., str. 290–293.

⁴⁷ Enciklopedijska jedinica: CROCE, *Enciclopedia Italiana*, 1931., prema: Treccani.it, [http://www.treccani.it/enciclopedia/croce-\(Enciclopedia_Italiana\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/croce-(Enciclopedia_Italiana)/) (stranica posjećena 28. X. 2012.)

⁴⁸ Rajko VUJIČIĆ, »Bilješke iz manastira Morače«, *Glasnik Odjeljenja umjetnosti*, knj. 28, 2010., str. 211–224.

List s minijaturom Golgote je skraćen. Izrezan je izvorni gornji rub lista, što se zaključuje prema skraćenim vrhovima anđeoskih krila i njihovih aureola. Nedostaje i izvorni vrh križa. Na susjednom listu (f. 14) popis je dubrovačkih nadbiskupa, koji započinje s Bonaventurom (uz ime kojega je dopisana godina 1282.).

Sv. Teodor, matrikula dubrovačke bratovštine drvodjelaca

Na f. 17 v prikazan je preko cijele stranice sveti jahač-ratnik na smeđe-crvenom konju. Prema Vojnovićevu mišljenju i na ovoj je minijaturi prikazan sv. Juraj, koji kopljem ubija aždaju. No zašto bi sv. Juraj bio prikazan dva puta u matrikuli? Svetac nosi crvenu stiliziranu vojničku košulju (*lorica*)⁴⁹, a zaogrnut je plavim plaštem. Ostatci slova pored svečeve glave gotovo su nečitljivi okom.

Lik na minijaturi je – kako je ispravno uočio V. J. Đurić⁵⁰ – sv. Teodor, o čemu svjedoči djelomično uništeni natpis. Pod povećalom se može pročitati njegovo ime: »S(ANCTUS) TEODORVS«. List je kraći od onih u njegovu susjedstvu. Skraćivan je njegov gornji rub (što se može zaključiti po svečevoj skraćenoj aureoli) i donji rub (odrezan je rub zmajevih kandža), kao i lijeva bordura (odrezan je rub konjskog repa). Spomenimo i to da je list sa sv. Teodorom manji od listova koji ga okružuju, što jasno svjedoči da je naknadno interpoliran.

Samo na temelju ikonografije teško je zaključiti je li riječ o sv. Teodoru Tironu iz Amasije ili Teodoru Stratilatu. Doduše, lik prikazan na minijaturi je golobrad, dok se dvojica Teodora (koji se u umjetnosti u razdoblju od 12. do 14. st. često zamjenjuju) slikaju s bradom, jedan s bradom počesljanom u dva pramena, a drugi s jednopramenom. Oba se Teodora prikazuju kako ubijaju zmaja, stoga ih je često teško razlikovati.

Mučenik Teodor iz Tirona ubijen je 306. u Amasiji na obali Crnog mora.⁵¹ U bizantskoj i venecijanskoj umjetnosti prikazuje se na konju kako ubija zmaja ili zmiju. Patron je

⁴⁹ M. G. PARANI ukazuje da je taj tip vojničkog kostima inovacija srednjega bizantskog razdoblja, *Reconstructing the reality of Images*, str. 45–46.

⁵⁰ V. J. ĐURIĆ, *Dubrovačka slikarska škola*, str. 217.

⁵¹ Christopher WALTER, *The warrior Saints in Byzantine Art and Tradition*, Ashgate Pub, 2003., str. 44–66.

Venecije,⁵² a njegove se relikvije osim u Veneciji (donesene su iz Carigrada 1267. godine, a danas se čuvaju u crkvi sv. Spasitelja) čuvaju u Brindisiju i Gaeti, a od 18. st. i u Korčuli.⁵³ U Carigradu mu je bilo posvećeno petnaest crkava, a najstarija je sagrađena u vrijeme cara Justina. Bizantinska ga je vojska častila kao svojeg sveca-zaštitnika. Čašćen je od Palestine (Jeruzalema), preko Male Azije do Italije. Istoimeni svetac Stratilakt, prema legendi, stradao je mučeničkom smrću u doba cara Dioklecijana.⁵⁴

Od 13. st. oba se Teodora pokatkad prikazuju na zajedničkim prikazima (kao u džamiji Kahrije i Dečanima).⁵⁵ Budući da se u 13. i 14. stoljeću prikazuju na jednak način, teško je samo na temelju ikonografskog prikaza zaključiti koji bi od njih dvojice bio prikazan na dubrovačkoj minijaturi. Možda bi trebalo zaviriti u Kalendar matrikule? Kosta Vojnović⁵⁶ spominje Kalendar (a. 1-6), ali donosi prijepis mjeseca siječnja. Misli da je sastavljen tijekom 13. ili 14. stoljeća. U Kalendaru su dani u mjesecu označeni alfabetskim slovima, a ne imenom ili brojem. Blagdan sv. Teodora označen je uz datum 9. studenoga. S obzirom na datum kada se časti sv. Teodor Tiron, može se pretpostaviti da je upravo taj svetac prikazan na minijaturi.

Pojava sv. Teodora Tirona mogla bi se pravdati i činjenicom da je minijatura s njegovim likom naručena u vrijeme venecijanske uprave Gradom pod Srdem. Prisjetimo se kako se godina dolaska relikvija u Veneciju poklapa s godinom osnutka (onom koju predlaže K. Vojnović) dubrovačke bratovštine drvodjelaca. U Veneciji je Bratovština sv. Teodora (koja je okupljala trgovce) osnovana 1258. pri crkvi sv. Spasitelja (Scuola grande di san Teodoro), gdje i danas djeluje i u kojoj se čuvaju relikvije preseljene 1267. (podrijetlom iz Mesembrije u Trakiji) iz Konstantinopolisa u Veneciju. Ne zaboravimo i na snažan kult tog sveca u Brindisiju u južnoj Italiji.

Prisjetimo se i činjenice da se dubrovačka crkva sv. Teodora nalazila u seksteriju Puštijerna. Najraniji poznati zapis o njoj je iz 1281., legat po oporuci Bogdana de Pisina. Spominje isposnicu Doku iz crkve sv. Teodora. Nije istraživano je li dubrovačka crkva sv. Teodora bila posvećena sv. Teodoru Tironu ili Teodoru Stratilatu. Uz crkvu je od 16. stoljeća djelovao ženski hospital, a izgorio je 1782. godine. Iste se godine crkva spominje kao porušena.⁵⁷ Otada je čašćenje sv. Teodora u Dubrovniku potonulo u zaborav. Minijatura iz matrikule bratovštine drvodjelaca vraća uspomenu na njegovo čašćenje.

Zašto je prikaz sv. Teodora uvršten u matrikulu dubrovačkih drvodjelaca? Vrijedi se prisjetiti blagdana zvanog Teodorova subota, koji se časti prve subote u ožujku poslije blagdana sv. Teodora mučenika.⁵⁸ Taj su spomen-blagdan na slavno Teodorovo čudo nekoć

⁵² O reljefima iz 14. stoljeća s prikazima sv. Jurja i sv. Teodora iz krstionice bazilike sv. Marka, koji ikonografski podsjećaju na dvije dubrovačke minijature, vidi: Damir TULIĆ, »Povijest svetog Todora i njegovi likovni prikazi u gradu Korčuli«, *Godišnjak grada Korčule*, br. 7, Korčula, 2002., str. 133–164.

⁵³ Piotr L. GROTOŃSKI, *Arms and armour of the warrior saints: tradition & innovation in Byzantine iconography (843-1261)*, Leiden, Brill, 2010., str. 104–105.

⁵⁴ Sveti velikomučenik Teodor Stratilat časti se u srpskome pravoslavnom kalendaru 8. veljače i 8. srpnja, odnosno 21. veljače i 21. srpnja prema gregorijanskom kalendaru.

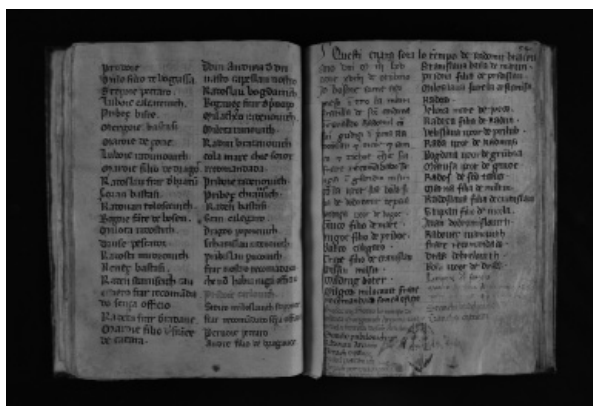
⁵⁵ C. WALTER, *The warrior Saints*, str. 59–63.

⁵⁶ K. VOJNOVIĆ, *Bratovštine i obrtne korporacije*, str. 1–2.

⁵⁷ L. BERITIĆ, »Ubikacija nestalih građevinskih spomenika u Dubrovniku«, str. 64.

⁵⁸ Blagdan je vezan uz vrijeme progona kršćana za cara Julijana. Car je izdao naredbu da se u Carigradu sve namirnice na tržnici poprskaju krvlju idolskih žrtava, da bi se kršćani, jedući ih, oskrnavili za vrijeme ča-

osobito častili pekari. Vojislav Đurić spominje da je u Dubrovniku djelovala Pekarska bratovština sv. Andrije.⁵⁹ Je li to upravo ta ista bratovština? Prisjetimo se da se na listovima f. 36 i f. 37 matrikule drvodjelaca među bratimima spominje i nekoliko pekara »fornara«. Zanimljivo je uočiti da sv. Teodora nema u dubrovačkome državnom kalendaru iz 1378. godine, uspostavljenom po utrnuću mletačke vlasti, odnosno uspostavi vlasti hrvatsko-ugarskog kralja.⁶⁰ Je li Teodor dokinut iz njega zato što su držali da pripada mletačkomu blagdanskome sloju? Je li ga nova vlast svjesno potisnula/marginalizirala iz »kruga posvećenih«? N. Lonza⁶¹ pokazuje kako je zasad nemoguće točno razlučiti koji su svetački blagdani uspostavljeni u mletačkom razdoblju u Dubrovniku. J. Belamarić podsjeća na činjenicu da je sv. Marko, kao patron Venecije, imao u tom razdoblju povlašteno mjesto te da mu je bila posvećena kapela Kneževa dvora.⁶² Nakon 1358. Markov se kult u Gradu transformirao i depolitizirao.

Stranica s prikazom grba i sv. Mihovila, matrikula dubrovačke bratovštine drvodjelaca

Osim opisanih minijatura iz 13. st., upozorila bih i na jednu s početka 15. stoljeća, koja možda objašnjava zašto je u matrikuli minijatura s likom sv. Jurja. Na donjem rubu pred-

snog posta. Carigradskomu arhiepiskopu Eudoksiji javio se sv. Teodor Tiron i otkrio mu carevu namjeru. Na vladikino pitanje što mogu jesti kršćani koji poste, svetac je objasnio kako da skuhamo pšenicu s medom (koljivo). Od tada je ostao običaj da kršćani prve subote časnog posta kuhaju žito, koje se posvećuje u crkvi i time proslavljaju sv. Teodora.

⁵⁹ V. J. ĐURIĆ, *Dubrovačka slikarska škola*, str. 20. Đurić spominje uglednoga dubrovačkog pekara Druška, koji je 1382. bio gaštald ove bratovštine (DAD, *Distributiones testamentorum*, 4, 169 d). Imao je sina slikara koji je radio 1391.–1392. u Dubrovniku kod Francesca Nanijeva iz Bologne, koji se u Dubrovniku u drugoj polovini 14. stoljeća bavio izradom štitova (sic!). Drugi Druškov sin, Dinko, također je bio slikar. Đurić upozorava da se Druška pekara ne smije brkati s njegovim suvremenikom Druškom, koji je tada izrađivao okrugle štitove.

⁶⁰ Nella LONZA, *Kazalište vlasti. Ceremonijal i državni blagdani dubrovačke republike u 17. i 18. stoljeću*, Zagreb – Dubrovnik, 2009., str. 235.

⁶¹ Isto, str. 238–239.

⁶² Joško BELAMARIĆ, »Sveti Vlaho i dubrovačka obitelj svetaca zaštitnika«, u: *Tisuću godina dubrovačke nadbiskupije*, Zbornik radova znanstvenoga skupa (ur. Želimir PULJIĆ i Nediljko ANČIĆ), Dubrovnik, 2001., str. 37, pretpisano u: *Studije iz srednjovjekovne i renesansne umjetnosti na Jadranu*, Split, 2011., str. 174–175.

nje strane f. 54 sačuvan je kolorirani prikaz grba. Iznad štita grba krilati je sveti Mihovil u crvenoj haljini. S lijeve i desne strane grba prikazana su dva anđela crvenih krila u profilu. Na grbu se nazire oštećen prikaz ruke koja drži luk. Sudeći prema stilu, grb bi se mogao datirati u početak 15. stoljeća, u vrijeme kad je nastao Vatikanski hrvatski molitvenik.⁶³ Riječ je o molitveniku dubrovačkog podrijetla, datiranog oko 1400., koji se čuva u Biblioteci apostolica vaticana u Rimu, ukrašenom inicijalima s likovima svetaca, koje sam nedavno pripisala nepoznatomu dubrovačkom slikaru kojega sam nazvala majstorom minijatura Vatikanskoga dubrovačkog molitvenika. Na f. 1 v u molitveniku nalazi se u inicijalu G oštećeni prikaz sv. Mihovila. Uz navedeni inicijal na f. 1 v, u molitveniku je sačuvano još osam inicijala koje krase svetački likovi Petra, Pavla, Andrije, Vlaha (?), Dominika (?), Petra Mučenika, Frana Asiškoga (?) i Marije Magdalene, i to na stranicama f. 21 r, f. 34 r, f. 38 v, f. 42 r, f. 45 r, f. 49 r, f. 57 r i f. 73 r. Otkriće grba iz matrikule drvodjelaca omogućuje nastavak istraživanja dubrovačkog slikarstva oko 1400. Sreća je da se grb iz matrikule može datirati. Naime, držim da ga se može povezati sa zapisom iz 1412. smještenim lijevo od grba: *mccccxij sotto lo tempo de Andrea Gurgeuich Arciero: gestaldo dela fratilla de Sto Andrea* (prijepis formule datacije pisane crvenom tintom).

Možemo li prepoznati autora minijature iz 1412.? Sudeći prema dokumentima koji su pronađeni, lokalni su se slikari u Gradu oko 1400. bavili izradom i oslikavanjem štitova i škrinja te oslikavanjem nebnica kreveta i stropova. Od 1371. godine do početka 15. stoljeća spominje se slikar i štitar Francesco iz Bologne. Tijekom devedesetih godina 14. stoljeća spominju se trojica stranaca: Zanino iz Venecije (spomenut 1389.–1390.), Antonio di Guglielmo iz Venecije (došao u Grad prije 1390., spomenut 1391.)⁶⁴ i Petar Mađar iz Stolnog Biograda (spomenut 1390.–1392.). Ne smijemo, međutim, zaboraviti dvojicu Dubrovčana koji su krajem 14. stoljeća učili slikarstvo kod zadarskih slikara. Tako zadarski slikar slikar Menegelo de Canali 1398. godine podučava Dubrovčanina Marka. Krajem 14. i početkom 15. stoljeća spominju se slikari Dinko Drušković (spomenut 1392.–1398.) i Nikša Drušković (spomenut 1391.–1393.), Dominik iz Napulja (spomenut 1393.), Stojko (spomenut 1389.–1420.), Miloš Ivanović (spomenut 1405.–1410.), Pribislav Bogdanović i Vlahuša Radičević (spomenut 1412.). Naravno, zasada je teško zaključiti da li se među navedenim imenima krije ono majstora inicijala Vatikanskoga dubrovačkog molitvenika, odnosno ono autora minijature grba iz matrikule drvodjelaca.

Zapis pored grba u nastavku spominje imena Simka Pribilovića (Simcho Pribilouich [?]) i Radomira »arciera« (lukara). Donji rub lista je skraćten. Međutim, teško je – bez uvida u uvez rukopisa – zaključiti je li i on naknadno uvezan u matrikulu.

⁶³ Ivana PRIJATELJ PAVIČIĆ, »Prilog poznavanju dubrovačkih molitvenika XV. stoljeća«, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, sv. 42, Split, 2011., str. 205–249. U inicijalu G (Gospodine) smještenom u gornjem dijelu f. 1 v, prikazan je jako oštećen lik sv. Mihovila. Nazire se crtež glave kratke kose, gornjeg dijela njegova tijela i obrisa krila.

⁶⁴ Jorjo TADIĆ, *Grada o dubrovačkoj slikarskoj školi*, I, Beograd, 1952., dok. 93 od 19. VI. 1391., str. 37; V. J. ĐURIĆ, *Dubrovačka slikarska škola*, str. 26–27. O slikaru Antoniju Venezianu, koji se 1388. godine spominje kao stanovnik Zadra, vidi: Emil HILJE, *Gotičko slikarstvo u Zadru*, Zagreb, 1999., str. 47–49. Hilje se pita je li riječ o čuvenom Antoniju Venezianu, koji je najznatniji dio opusa ostvario sedamdesetih i osamdesetih godina 14. stoljeća u Sieni i Pisi. On je godine 1382. boravio u Firenci, a 1388. ponovno se spominje u Sieni. Hilje mu atribuirao freske na sjevernom zidu crkve sv. Šimuna u Zadru.

Na lukare kao nekadašnje članove bratovštine podsjeća i crtež ruke koja drži razapeti luk sa strijelom na f. 74 v. Početkom 15. stoljeća dubrovački su lukari još uvijek bili dijelom Bratovštine sv. Andrije. Prisjetimo se kako su 1477. dubrovački lukari i balistari nastupali zajedno sa slikarima pod stijegom slikarske bratovštine.⁶⁵ Zahvaljujući tom podatku znamo da tada, krajem 15. stoljeća više nisu pripadali drvodjelskoj bratovštini, a nisu imali ni samostalnu bratovštinu.

Držim da se valja prisjetiti bremenitoga povijesnog konteksta unutar kojega je došlo do osnutka dubrovačke drvodjelske korporacije.

Minijature su nastale u vrijeme kada je »dubrovačko pravo dobilo fiksni oblik« (N. Lonza).⁶⁶ Naime, treba napomenuti da je Dubrovački statut nastao 1272. godine. Sačuvan je jedan rani propis iz 1235., koji se bavi ograničavanjem svadbene opreme i natjecanja u raskoši organizacije pira. U povodu objavljivanja minijature *Svadba u Kani*, zanimljivo je prisjetiti ga se. Kao što se u Statutu prepoznaju bizantski utjecaji i mletački državno-politički kontekst, tako su i minijature odraz preplitanja umjetničkih i ikonografskih utjecaja s Istoka i Zapada.

Valja imati na umu i izgled Grada pod Srđem, koji je upravo u vrijeme kada su naručene minijature doživljavao snažnu transformaciju, a koja je pratila tadašnji ekonomski razvoj. Još 1259. dio bivše, izvorne uvale bio je nenasut, o čemu svjedoči jedan arhivski podatak.⁶⁷ Kraj velike uvale, koja je očigledno u dijelu nakon ulice Lučarica bila vrlo plitka, nalazio se negdje između današnje Božidarevićeve ulice i Široke ulice.⁶⁸ Grad se sjedinio s Prijekom krajem 13. stoljeća. Zidine između gradskih vrata Velenge i Menčetićevih vrata tekle su tada sjevernim rubom današnje Strossmayerove ulice.⁶⁹ Restić datira opasivanje podgrađa sv. Vlaha u godinu 1252., a pod godinom 1266. spominje izgradnju zida oko novog dijela grada. Zidine oko Prijekoga (spomenute u Statutu iz 1272. kao zidine u izgradnji) 1296. spominju se kao izgrađene.⁷⁰ Narudžba kvalitetnih minijatura, koje možemo datirati nakon 1260. (kada se pretpostavlja osnutak bratovštine), odraz je razdoblja ekonomske i prostorne ekspanzije Grada.

Rasprave oko stilske interpretacije

Kada razmišljamo o pet dubrovačkih opisanih minijatura, valja imati na umu da je 13. stoljeće bilo razdoblje snažnog razvoja knjiške ilustracije, invencije novih motiva i njihova kombiniranja s konvencionalnim formama, koji su uključivali prikaz arhitekture i pejzaža. Ilustriraju se ne samo liturgijske, crkvene knjige nego i kodeksi profanog karaktera vezani uz komunalni život i državne institucije kako što su statuti i bratimske knjige. Godine 1945. o toj temi pisao je čuveni historičar Venecije G. Lorenzetti: »Bio je običaj da takve

⁶⁵ *Grada*, dok. 572; Kruno PRIJATELJ, »Prilozi slikarstvu XV–XVII st. u Dubrovniku«, *Historijski zbornik*, vol. IV, Zagreb, 1951., str. 187; V. J. ĐURIĆ, *Dubrovačka slikarska škola*, str. 102.

⁶⁶ N. LONZA, »Dubrovački statut, dionik europske pravne baštine i knjiga svih zakona«, *Vijenac*, br. 458, god. 20, Zagreb, 4. listopada 2012., str. 16–17.

⁶⁷ Željko PEKOVIĆ, *Dubrovnik, Nastanak i razvoj srednjovjekovnoga grada*, Split, 1998., str. 21.

⁶⁸ *Isto*, str. 24.

⁶⁹ *Isto*, str. 59.

⁷⁰ *Isto*, str. 87.

službene knjige zadobiju svečan izgled tako da su njihove korice bile bogato uvezane i da se raskošno opremao njihov sadržaj, posebice prednji listovi, minijaturama ukrašenim inicijalima, frizovima, trakama, obrubima i lažnim kamejama, meandrima, volutama, cvijećem, životinjama, unutar kojih su u bratimske matrikule ubacivani prikazi B. D. Marije, Krista i svetaca patrona okruženih s vjernim bratimima koji nose simbole i znakove bratstva.»⁷¹ R. Palluchini konstatira kako je tada minijatura od svih umjetničkih vrsta bila roba za široku potrošnju. Pišući o slikarstvu minijatura u Veneciji početkom 14. stoljeća, Palluchini naglašava kako je među iluminatorima još bilo Grka koji su se izražavali na bizantski način. S tim u vezi upozorava na ilustraciju nekoliko onodobnih venecijanskih matrikula kao što su ona Bratovštine sv. Apolinara i ona Bratovštine sv. Ivana Evanđelista, datirana nakon 1307. Upozorava da su u to doba, neposredno prije pojave Paola Veneziana, minijaturisti pojedinih religioznih bratovština iskazivali konzervativna stilska nagnuća, da su bili skloni bizantinizmu i oponašanju minijaturistike Konstantinopolisa.⁷²

Općenito je u minijaturistici 13. stoljeća bilo prisutno preuzimanje obrazaca, često preko knjiga uzoraka (eng. *pattern books*) iz bizantskog i italo-bizantskog slikarstva.⁷³ Jedan takav primjer lista s uzorcima, rad nepoznatoga njemačkog umjetnika (datiran oko 1200.) koji je precrtao motive iz neke bizantske knjige uzoraka, čuva se u Augustinskome muzeju u Freiburgu (inv. nr. G23/1a). Među crtežima je i prikaz nepoznatog sveca na konju, koji podsjeća na sv. Teodora iz dubrovačke matrikule.⁷⁴

Ono što je za našu temu zanimljivo jest razvoj monumentalnih iluminacija koje zauzimaju cijelu stranicu, osobito onih koji se javljaju u matrikulama, i onih koje nisu povezane uz tekst. Naravno, takav je tip iluminacija proizlazio iz zahtjeva naručitelja (u našem slučaju Bratovštine sv. Andrije).⁷⁵

Nepoznatog autora pet opisanih dubrovačkih velikih minijatura karakterizira naglašavanje grafičkih elemenata i krutost crteža (Đurić ga drži nevještima i primitivnim). Plastičnost figura ističe jakim kontrastima svijetlo-tamnog. Inkarnate boji smeđe-crvenom bojom (crvenu boju koristi i u sjenkama i u crtežu), a sjenči bijelom, čime postiže naglašenu ekspresivnost. Crnu boju koristi prilikom opisivanja kontura. Odjeća njegovih likova jarkih je boja. Draperije slika crvenom, žutom, plavom, zelenom i smeđom bojom. On slika čistim tonovima, a svjetlosne akcente na haljinama i vojničkim košuljama postiže bijelom bojom. Prema Đuriću, oblici svetačkih aureola na minijaturama su gotički. Đurić na minijaturama prepoznaje mješavinu stilskih oblika, koji, prema njemu, žive sami za sebe. Za Bogorodicu s Kristom drži da je bizantski komponirana, a za raspelo da je naslikano na gotički način. U posudu na *Svadbi u Kani Galilejskoj* prepoznaje renesansne oblike, a u ornamentici dekorativne gotičke elemente.

⁷¹ Giovanni LORENZETTI, »Libri miniati veneziani«, u: Rodolfo PALLUCCHINI, *Cinque secoli della pittura veneta*, katalog izložbe, Venecija, 1945.

⁷² R. PALLUCCHINI, *La pittura veneziana del Trecento*, Venecija, 1964., str. 82–87.

⁷³ Isto, str. 98.

⁷⁴ Isto, str. 98, sl. 160.

⁷⁵ Jonathan J. G. ALEXANDER, *Medieval illuminators and their methods of work* (poglavlje: »Illuminators at work: the twelfth and thirteenth centuries«), Yale University Press New Haven and London, 1992., str. 107–109, 113.

Đurić prepoznaje dvije vrste natpisa na minijaturama, one izvedene gotičkim slovima i one ispisane humanistikom (tipom latinskog pisma nastalim pod utjecajem reforme humanista u 15. stoljeću, a po uzoru na karolinu). Knjižna humanistika djeluje kao razvijena karolinška minuskula 11. i 12. stoljeća, no u njoj ima ostataka gotice (karolina gotica). Svakako, pojava natpisa u gotici i karoline (ne bih rekla da je posrijedi humanistika) na minijaturama može biti argumenat za njihovu dataciju (iako natpisi mogu biti i kasniji). Gotica se upotrebljava u Zapadnoj Europi od kraja 12. do polovice 15. stoljeća. Paleografi razlikuju littera formata, knjižnu goticu koja se javlja u Francuskoj tijekom 13. i 14. stoljeća u liturgijskim kodeksima, i kurzivnu goticu u Italiji i Dalmaciji, s istaknutim zavijutcima osi. U osnovi se knjižna gotica (obla) rabi u Dalmaciji za pisanje svećanih rukopisa, npr. statuta i matrikula bratovština, a kancelarijska gotica bila je za širu uporabu.⁷⁶

Jedno od najvažnijih djela kod nas pisanih goticom jest *Historia Salonitana* Tome Arhiđakona. Pisana je goticom bolonjskog tipa potkraj 14. stoljeća. Tim su pismom pisani i naši prvi latinički tekstovi poput *Šibenske molitve*.⁷⁷

Godine 1964. V. J. Đurić pripisao je minijature dubrovačkom slikaru. Držao je da je riječ o malom, neobrazovanom slikaru, koji nije znao pravilno napisati svetačka imena iznad njihovih glava, jer nije poznao njihovu latinsku formu (očito misli na vernakularnu varijantu imena sveca iz Sebaste, Belasi umjesto Blasii). Minijature je datirao u prva desetljeća 16. stoljeća, držeći da pripadaju skupini djela iz 16. stoljeća s prostora Dubrovačke Republike slikanih »grčkim stilom«, odnosno stilom koji je po njegovu mišljenju dokaz simbioze dubrovačkih i bizantskih elemenata koja je trajala još u 16. stoljeću u dubrovačkom slikarstvu.⁷⁸ Držao je da slikar minijatura nije uspio, kao drugi njegovi dubrovački suvremenici, prožeti mješavinu stilskih elemenata kako bi minijature djelovale stilski uvjerljivo. Ne slažem se s njegovim mišljenjem da su nastale početkom 16. stoljeća. O tome govori njihova komparacija s djelima datiranim u posljednju četvrtinu 13. stoljeća, ali i prethodno detaljno opisan način na koji su stranice s minijaturama bile obrezane (skraćene) da bi se uklopile među stranice matrikule iz 14. stoljeća.

U riznici dubrovačke katedrale čuva se *Hodigitrija*, datirana u posljednju četvrtinu 13. stoljeća, podrijetlom iz crkve sv. Andrije na Pilama, datirana u posljednju četvrtinu 13. stoljeća.⁷⁹ Prisjetimo se kako je bratovština drvodjelaca osnovana u toj crkvi oko 1266.!

Đurić je spomenutu ikonu držao djelom toskanskog majstora i da pokazuje paralele s mozaicima firentinskog baptisterija. Gamulin je drži »razvojnom točkom« prema grupi zadarske Bogorodice benediktinki.⁸⁰

Slika iz Sv. Andrije tipičan je primjer tzv. adriobizantskog slikarstva. Prema mišljenju Pine Bellija D'Elije ona je bliska tipu ikona kakve su raširene sjeverno od Barija, posebice

⁷⁶ Jakov STIPIŠIĆ, *Pomoćne povijesne znanosti u teoriji i praksi*, Zagreb, 1991., str. 101–102.

⁷⁷ Josip BRATULIĆ – Stjepan DAMJANOVIĆ, *Hrvatska pisana kultura*, sv. 1, VIII.–XVIII. stoljeće, Križevci – Zagreb, 2005., str. 94–95.

⁷⁸ V. J. ĐURIĆ, *Dubrovačka slikarska škola*, str. 217.

⁷⁹ Uklonjena je s baroknog oltara, a danas se čuva u Moćniku dubrovačke prvostolnice. Vinicije LUPIS, »Liturgijski predmeti iz crkve sv. Andrije na Pilama«, *Anali zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, br. 39, Dubrovnik, 2001., str. 382–383.

⁸⁰ V. J. ĐURIĆ, *Ikone u Jugoslaviji*, Beograd, 1961., str. 47; Grgo GAMULIN, *Bogorodica s Djetetom u staroj umjetnosti Hrvatske*, 1971., str. 129, kat. VI.

slikama Bogorodice s Djetetom iz Giovinazza i Bitonta.⁸¹ Belli D'Elia drži da ona svjedoči o kontaktima između dviju obala, Barija i Dubrovnika, u drugoj polovini 13. stoljeća. Marisa Milella Lovecchio misli da je dubrovačka slika kasnija od dviju slika iz Apulije, a sjene su na njoj crvenije. Uz ta djela Milella Lovecchio povezuje fresku iz crkve sv. Pavla Apostola u Bitontu.⁸² Minijature koje su predmet ovog rada (od kojih četiri dosad nikada nisu bile objavljene) dopunjuju naša saznanja o dubrovačkom slikarstvu 13. stoljeća, a kojem pripada spomenuta Gospina slika. Ujedno – dopunjuju i naša saznanja o Bratovštini sv. Andrije, osobito o svecima koje su nekoć štovali njezini članovi u vrijeme kada su u njoj bili okupljeni brojni dubrovački obrtnici.

Srodnome adriobizantskom ambijentu pripadaju dvije zadarske ikone, *Bogorodica* iz crkve sv. Marije Velike (danas u SICU⁸³) i *Bogorodica s Djetetom*, podrijetlom iz crkve sv. Nediljice, danas u Museum of Art u El Pasu.⁸⁴ Minijature iz stare dubrovačke matrikule karakterizira ekspresivnost kombinirana s arhaičnim bizantskim ikonografskim shemama. Ukazala sam na neke od odabranih primjera slikarstva datiranog između 1260. i 1290. na prostoru od Crne Gore do Apulije bliskih stilski ili ikonografski dubrovačkim minijaturama. Prisjetimo se kako u tom razdoblju, između 1253. i 1268., u vrijeme vladavine dužda Raniera Zena, u kapeli sv. Petra u bazilici sv. Marka u Veneciji nastaje ciklus mozaika iz života sv. Marka, u kapeli sv. Klementa I. pape te mozaici na portalu Sv. Alipija.⁸⁵

Pronađena arhivska građa o slikarima djelatnima u Gradu pod Srđem u tome razdoblju vrlo je skromna i nije od velike pomoći u identifikaciji autora minijatura. Osamdesetih godina 13. stoljeća u Dubrovniku se spominje slikar Nikola, nepoznatog podrijetla.⁸⁶ O njemu svjedoče dokumenti od 13. XI. 1284. i 4. IV. 1285. Krajem stoljeća (4. III. 1296.) spominje se u gradu slikar Ivan.⁸⁷ Danas se ništa ne zna o njihovom slikarstvu, stoga je teško jednog od njih dvojice povezati uz sačuvane minijature.

Mislim sam da su minijature pripojene tekstu matrikule iz 14. stoljeća. Jesu li pripadale izvornoj matrikuli dubrovačkih maranguna iz 1266. ili nekom drugom (dubrovačkom?) rukopisu? Činjenica je da nedostaje list s prikazom sv. Andrije, kojega bi bilo logično očekivati u matrikuli drvodjelaca kao njihova višestoljetnog titulara. No minijatura s njegovim likom mogla je izvorno postojati i propasti tijekom prohujalih stoljeća iz nama danas nepoznatih razloga. Na temelju postojeće paginacije (koja je kasnija od uvodnog dijela matrikule) ne možemo donositi zaključke o izgubljenim listovima s minijaturama.

Činjenica je da su upravo takve velike minijature krasile krajem 13. i početkom 14. stoljeća statute bratovština. Kada razmišljamo o razlozima za uvrštavanje pojedinih svetaca

⁸¹ P. BELLI D'ELIA, »Per tradizione e rinnovamento. Le icone dall' XI al XIV secolo«, u katalogu: *Icone di Puglia e Basilicata dal Medioevo al Settecento*, Bari, Pinacoteca Provinciale, 9 ottobre – 11 dicembre 1988. (ur. P. BELLI D'ELIA), str. 27; M. MILELLA LOVECCHIO, kataloške jedinice 10 (Madonna di Corsignano ili Madonna dell'Acqua, Giovinazzo [Bari]), Cattedrale, str. 110; kat. jedinica 12, Madonna, Bitonto (Bari), Museo Diocesano, str. 111–112.

⁸² *Isto*, str. 112.

⁸³ E. HILJE, *Gotičko slikarstvo u Zadru*, kat. 018, str. 100–101.

⁸⁴ E. HILJE, *Gotičko slikarstvo u Zadru*, kat. 019, str. 101.

⁸⁵ Ettore MERKEL, »Grandi programmi iconografici«, u: *San Pietro e san Marco, Arte e iconografia in area adriatica* (ur. Letizia CASELLI), Gangemi Editore Roma, 2010., str. 129–130, 133–134.

⁸⁶ J. TADIĆ, *Građa o dubrovačkoj slikarskoj školi*, dok. 1 i 2, str. 1–2.

⁸⁷ *Isto*, dok. 3, str. 2.

i teme Golgote u najstariju dubrovačku matrikulu, valja se prisjetiti (kao komparativnog materijala) minijatura iz venecijanskih matrikula istodobnih toj bratovštini drvodjelaca. Primjerice, venecijanske matrikule Bratovštine sv. Teodora, ukrašene dvjema minijaturama datiranim prije polovine 14. stoljeća.⁸⁸ Na jednoj je prikazan Krist na prijestolju između Marije i sv. Ivana (preko cijele stranice), a na drugoj (preko cijele stranice) sv. Teodor, koji Kristu predstavlja bratime Bratovštine sv. Teodora.⁸⁹ U staroj venecijanskoj matrikuli Bratovštine sv. Marka sačuvane su dvije minijature, jedna sa sv. Markom koji blagoslivlja predstavnika bratovštine i okupljene bratime (preko cijele stranice)⁹⁰ i druga s prikazom bičevanja Kristova.⁹¹

Uvrštavanje golgotске scene u matrikulu nije nimalo neobično, dapače velike minijature s prikazom Golgote česte su u venecijanskim matrikulama 14. stoljeća. Ono po čemu se dubrovačka matrikula razlikuje od starih sačuvanih venecijanskih matrikula iz prve polovine 14. stoljeća jest broj velikih minijatura koje su u njoj sačuvane, tj. raskoš likovne opreme! Nažalost, kako u dubrovačkoj matrikuli nema minijature sv. Andrije, ne znamo je li i dubrovačka matrikula, poput venecijanskih, imala nekoć prikaz sveca zaštitnika pored kojega kleče bratimi.

Jesu li minijature djelo majstora koji je dok ih je slikao živio u Dubrovniku? Tražeći odgovor na to pitanje, prisjetimo se nekih od ponajboljih primjera iz sačuvanog korpusa dalmatinskih minijatura koje datiraju u posljednju trećinu 13. stoljeća, a pripisuju se inozemnim slikarima, i drže se primjerima uvoza.⁹² Primjerice, poput minijatura pripisanih minijaturisti mletačkog kruga, koje krase tri kodeksa s antifonama temporalna i dva sveska s antifonama sanktorala iz zbirke franjevačkog samostana sv. Frane u Zadru.⁹³ Ili poput minijature *Raspeće*, podrijetlom iz crkve sv. Marije, danas u Stalnoj zbirci sakralne umjetnosti u Zadru, pripisane nepoznatomu minijaturistu s iskustvom mletačkoga kasnog duečenta.⁹⁴ Svakako, pet minijatura iz najstarije dubrovačke matrikule baca novo svjetlo na problematiku naručivanja ilustriranih knjiga i statuta u Dalmaciji u 13. stoljeću i predstavlja poticaj za istraživanje pitanja udjela u onodobnomu knjiškom slikarstvu slikara koji su tada živjeli u Dalmaciji. Naime, postoji mogućnost da su nastale u Dubrovniku, iako za to, kao što se naslućuje iz dosad iznesenog – nemamo dokaza. Za konačan odgovor na pitanje njihova podrijetla nedostaju nam komparativni primjeri iz dubrovačkog slikarstva druge polovine 13. stoljeća, koji su – nažalost – propali. No možda upravo stilske specifičnosti koje one pokazuju u odnosu na predstavljene primjere iz onodobnoga apulijskog, srpskog

⁸⁸ R. PALLUCCHINI, *La pittura veneziana del Trecento*, Venecija, 1964., fig. 272.

⁸⁹ Attilia DORIGATO, »Emmanuele Antonio Cicogna bibliofilo e cultore di patrie memorie«, u: *Una città e il suo museo. Un secolo e mezzo di collezioni civiche veneziane*, Museo Correr, Venecija, 1988., str. 159–160.

⁹⁰ R. PALLUCCHINI, *La pittura veneziana*, fig. 273.

⁹¹ *Isto*, str. 161.

⁹² O rukopisima iz 14. stoljeća u samostanu sv. Dominika u Dubrovniku vidi Rozana VOJVODA, »Iluminiarni rukopisi samostana sv. Dominika u Dubrovniku«, u: *Dominikanci u Hrvatskoj* (ur. I. FISKOVIĆ), Galerija Klovićevi dvori, 20. XII. 2007. – 30. III. 2008., Zagreb, 2011., str. 230–234.

⁹³ Hans FOLNESICS, *Beschreibendes Verzeichnis der Illuminierten Handschriften in Österreich*, VI Band, *Dalmatien*, Leipzig, 1917., str. 15–34; E. HILJE, kataloške jedinice 021–025 u: Emil HILJE, Radoslav TOMIĆ, *Slikarstvo. Umjetnička baština Zadarske nadbiskupije*, Zadar, 2006., str. 103–120; Nikola JAKŠIĆ, »Iluminirani korali«, u: *Milost susreta. Umjetnička baština Franjevačke provincije sv. Jeronima*, Galerija Klovićevi dvori, 16. prosinca 2010. – 20. veljače 2011., str. 232, 238–247.

⁹⁴ E. HILJE, kat. 026 u: E. HILJE, R. TOMIĆ, *Slikarstvo. Umjetnička baština Zadarske nadbiskupije*, str. 120.

i venecijanskog slikarstva (zbog kojih je Đurić bio sklon datirati ih u 16. stoljeće), mogu biti indicijom da su nastale u dubrovačkom okruženju.

Nova slika o starome dubrovačkom slikarstvu

Posljednjih godina u središtu su istraživačkog zanimanja iluminacije beneventanskih rukopisa podrijetlom iz Dubrovnika⁹⁵ i dubrovačko predpaolovsko slikarstvo, osobito nakon što su otkrivene freske iz sakristije samostana Male braće (sačuvan je odlomak *Krštenja Kristova*, likovi sv. Ivana i anđela).⁹⁶ Minijature iz matrikule dubrovačke bratovštine drvodjelaca pružaju novu sliku o slikarstvu u Gradu pod Srđem u drugoj polovini 13. stoljeća, koje je još uvijek gotovo nepoznato.

Za 14. stoljeće sačuvana je arhivska građa, koja olakšava istraživanje i donošenje zaključaka. Tako se zna za Mihovila Bolonjca, slikara koji je tri desetljeća djelovao u Gradu. U dubrovačkim se dokumentima navodi više puta, počevši od 1313. godine.⁹⁷ Općinska mu je uprava bila povjerila oslikavanje unutrašnjosti katedrale. On je 1318. ugovorio izradu minijatura jednog antifonara.⁹⁸ Godine 1324. prihvatio je narudžbu vlastelina Marka Lukarevića (Luccari), brodovlasnika i trgovca, da oslika freskama crkvu sv. Stjepana. Igor Fisković sumnja da je Mihovil kojemu je povjereno 1335. godine bojenje zidova nove bilježničke kancelarije u Kneževu dvoru Mihovil Bolonjac.⁹⁹ Ukazuje na slikara Mihajla, koji je 1348. došao u Dubrovnik iz Zadra, kao mogućeg autora freska u Kneževu dvoru.¹⁰⁰

Sredinom 14. stoljeća u Dubrovniku je boravio slikar Marko iz Apulije, koji je radio minijature u misalima te slikao ikone.¹⁰¹ Kadrovi arhitekture i tipologija sačuvanih likova na nedavno otkrivenim freskama iz sakristije Male braće, datiranim u sredinu 14. stoljeća, upućuju na izravn utjecaj Bizanta. Igor Fisković ukazuje na podudarnosti dubrovačkih fresaka iz sakristije Male braće s djelima slikara Mihajla iz obitelji Astrapa iz Soluna, a koji se proslavio u vrijeme srpskog kralja Milutina kao njegov dvorski slikar.¹⁰² Djelovao

⁹⁵ Rozana VOJVODA, *Dalmatian illuminated manuscripts written in beneventan script and benedictine scriptoria in Zadar, Dubrovnik and Trogir*, PhD Dissertation in Medieval Studies, Department of Medieval Studies Central European University, Budapest, april 2011., str. 122–173; E. ELBA, *Miniatura in Dalmazia*, table CXXV–CXXX, str. 226–228.

⁹⁶ Igor FISKOVIĆ, »Uz otkriće fresaka u sakristiji Male braće«, *Dubrovnik*, br. 4, Dubrovnik, 2005., str. 201–217. Fisković (str. 213) ukazuje na bolonjsku sitnoslikarsku školu koja je odigrala veliku ulogu pri raskidanju veza s bizantinizmom i usvajanju internacionalne gotike. O freskama iz sakristije vidi još Ivan SRŠA, »Fragmenti zidnih slika nad svodom sakristije u samostanu Male braće u Dubrovniku«, u: »Obnova samostana Male braće u Dubrovniku«, *Dubrovnik*, br. 1, Dubrovnik, 2009., str. 102–146. Fra Stipe Nosić freske vezuje uz franjevca Michelea Fuschija da Cesena (umro 1342.), koji je bio generalni ministar franjevačkog reda, a koji se krije iza imena Michael de Bononia. [http://www.malabraca.hr/postavljeno na web 14. 02. 2007.](http://www.malabraca.hr/postavljeno%20na%20web%2014.%2002.%202007)

⁹⁷ J. TADIĆ, *Građa o slikarskoj školi u Dubrovniku*, I, Beograd, 1952., dok. 9 i 11.

⁹⁸ Isto, str. 4; I. FISKOVIĆ, »Dubrovačko slikarstvo i društveni uvjeti njegova razvoja u 14. stoljeću«, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, sv. 23, Split, 1983.

⁹⁹ V. J. ĐURIĆ, *Dubrovačka slikarska škola*, str. 12.

¹⁰⁰ J. TADIĆ, *Građa o dubrovačkoj slikarskoj školi*, dok. 19; I. FISKOVIĆ, »Dubrovačko slikarstvo«.

¹⁰¹ Cvito FISKOVIĆ, »Contatti artistici tra la Puglia e la Dalmazia nel Medioevo«, u: *Per una storia delle relazioni tra le due sponde adriatiche*, Bari, 1962., str. 71–78.

¹⁰² Svetozar RADOJČIĆ, *Majstori starog srpskog slikarstva*, Beograd, 1955., knj. CCXXXVI, str. 1936.; Mi-
odrag MARKOVIĆ, »Umetnička delatnost Mihaila i Evtihija – sadašnja znanja, sporna pitanja i pravci bu-
dućih istraživanja«, *Zbornik radova Narodnog muzeja*, br. 2, vol. 17, Beograd, 2004., str. 95–117.

je do kraja trećeg desetljeća 14. stoljeća. Radio je pretežito na prostorima današnje Makedonije (crkvama manastira Hilandara, Bogorodici Perivlepti i Sv. Klimentu u Ohridu).¹⁰³ Freske su bliske stilski i slikaru Jovanu Theorianosu te jednom od autoru fresaka u Markovu manastiru u Sušici.¹⁰⁴

U vrijeme oslikavanja Dečana u Dubrovniku i Kotoru živjelo je nekoliko grčkih slikara, od kojih izvori spominju jednog Nikolu i dvojicu s imenom Manojlo (Emanuel), Georgija te Ivana iz Drača. Prisjetimo se kako je V. J. Đurić davne 1974. doveo u vezu dečanske freske s majstorima djelatnima u Kotoru.

Grupa grčkih slikara naslikala je 1331. godine freske u bizantskom stilu u kotorskoj katedrali. Slične su mozaicima iz krstionice sv. Marka u Veneciji, nastalima u vrijeme dužda Andreje Dandola (1343.–1354.).¹⁰⁵ U vrijeme kužne epidemije (1348.) u Dubrovniku je naručeno raspelo s trijumfalnog luka crkve sv. Dominika, djelo Paola Veneziana.¹⁰⁶

Iz druge polovine 14. stoljeća sačuvana su i dva poliptiha: iz crkve sv. Ante na Koločepu i iz crkve Gospe od Šunja na Lopudu.¹⁰⁷ U posljednje se vrijeme ovom temom bavi Katarina Almat Kusijanović, koja poliptih s Koločepa pripisuje nepoznatoj slikarskoj radionici djelatnoj u Dubrovniku sredinom 14. stoljeća.¹⁰⁸ Njezina istraživanja produbljuju dosadašnja

¹⁰³ V. J. ĐURIĆ, *Vizantijske freske u Jugoslaviji*, Beograd, 1974., str. 39. O freskama Manojla Grka iz crkve sv. Marije Collegiate u Kotoru vidi Rajko VUJIČIĆ, »Freske u crkvi Marije Collegiate u Kotoru«, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, sv. 35, Split, 1995., *Petriciolijev zbornik*, I (ur. Joško BELAMARIĆ), Split, 1995., str. 365–378. Slikar se spominje u kotorskim arhivalijama ranog 14. stoljeća.

¹⁰⁴ Neke od fresaka drže se djelom sljedbenika ohridskog slikara Jovana Theorianosa. V. J. ĐURIĆ, »Markov manastir«, *Zbornik za likovne umjetnosti*, vol. 8, Novi Sad, 1972.

¹⁰⁵ Renato POLACCO, *San Marco La basilica d'oro*, Modena, 1991., str. 265–267, 270–272.

¹⁰⁶ Godine 1352. Nikola Lukarić u oporuci piše da je *al magistro Polo pintori veneti* dao pedeset perpera za izradu supraaltare u obiteljskoj kapeli dominikanaca. Drugi dubrovački dokument iz 1348. po kojem vlastelin Šimun Restić oporučno ostavlja novac za izradu raspela u dominikanskoj crkvi, a u kojem je Grgo Gamulin prepoznao Paolovo djelo. Z. Demori Staničić ukazuje na mogućnost da je Paolo Veneziano od 1348. do 1358. boravio u Dalmaciji. Zoraida DEMORI STANIČIĆ, »Paolo Veneziano i trećento na Jadranu«, u katalogu izložbe *Paolo Veneziano. Stoljeće gotike na Jadranu*, Galerija Klovićevi dvori, Zagreb, 19. X. – 28. XI. 2004., str. 7.

¹⁰⁷ Vicko LISIČAR, *Koločep nekoć i sad*, Dubrovnik, 1932., str. 81–86; Vid VULETIĆ VUKASOVIĆ »Crkve i oltari sv. Vlahu u Dubrovačkomu«, *Narodna svijest*, br. 4–5, god. 14, Zagreb, 29. siječnja 1932., str. 2; Ljubo KARAMAN, »Stari dubrovački slikari«, *Hrvatska revija*, sv. 16, Zagreb, 1943., str. 127; K. PRIJATELJ, »Dalmatinska slikarska škola«, *Mogućnosti*, br. 1, god. 2, Split, 1955.; ISTI, *La pittura della scuola dalmata, Arte veneta* XI, Venecija, 1957., str. 15–16; V. J. ĐURIĆ, *Dubrovačka slikarska škola*, str. 28, 35–36, 38–54; ISTI, »Doprinos Ugrinoviću«, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, sv. 15, Split, 1963., str. 56–60; K. PRIJATELJ, *Dubrovačko slikarstvo 15. i 16. stoljeća*, Zagreb, 1968., str. 16–17; ISTI, *Dalmatinsko slikarstvo 15. i 16. st.*, Zagreb, 1983., str. 21; V. MARKOVIĆ, u tekstu *Slikarstvo* i u kataloškoj jedinici o koločepskom poliptihu, u katalogu izložbe *Zlatno doba Dubrovnika XV. i XVI. stoljeće*, Muzejski prostor, Zagreb travanj – lipanj 1987., Knežev dvor, Dubrovnik, srpanj – rujan 1987., SL/3, str. 348; I. FISKOVIĆ, *Ivan Ugrinović, Bogorodica sa svecima, poliptih, 1434.* u katalogu *Paolo Veneziano. Stoljeće gotike na Jadranu*, Galerija Klovićevi dvori, 19. X. – 28. XI. 2004., str. 154. Gamulin stilski povezuje Ivana Ugrinovića s Pallucchinijevim Majstorom »del Memento Mori«, atribuirajući mu triptih iz Mostača. G. GAMULIN, »Hipoteza za Ugrinovića«, *Telegram*, br. 273, god. 6, Zagreb, 23. srpnja 1965., str. 8; ISTI, *Bogorodica s Djetetom u staroj umjetnosti Hrvatske*, Zagreb, 1971., kat. XV – str. 133. O Majstoru »del Memento Mori« vidi: R. PALLUCCHINI, *La pittura veneziana del Trecento*, Venecija – Rim, 1964., str. 194, sl. 594–597. Pallucchini datira djela ovog majstora oko 1370. O problemu datiranja koločepskog poliptiha pisala sam u članku: I. PRIJATELJ PAVIČIĆ, »Prilog poznavanju poliptiha Bogorodice s Djetetom iz Koločepa«, *Croatica christiana periodica*, br. 58, god. 30, Zagreb, 2006., str. 63–85.

¹⁰⁸ Katarina ALMAT KUSIJANOVIĆ, »Nepoznata slikarska radionica u Dubrovniku sredinom 14. stoljeća«, u: *Majstorske radionice u umjetničkoj baštini Hrvatske*, znanstveni simpozij Fiskovićevi dani, 5.–7. X. 2012.,

znanja o dubrovačkome gotičkom slikarstvu 14. stoljeća. A zahvaljujući minijaturama iz matrikule drvodjelaca možemo se danas upustiti i u istraživanje dubrovačkog slikarstva duečenta.

Minijature iz najstarije dubrovačke matrikule ruše predrasude o umjetnosti i kulturi 13. stoljeća kao razdoblju repetitive kodificiranih bizantskih umjetničkih rješenja, ili o razdoblju lišenom originalnosti, kao što su mislili Ghiberti ili Vasari.¹⁰⁹ One otvaraju prozor u razdoblje dubrovačkog slikarstva koje je zbog malog broja sačuvanih artefakata i manjka arhivske građe dosad bilo ponajmanje poznato. Riječ je o stiliziranom slikarstvu koje je naoko blisko dječjem izrazu. Infantilno reducirane kompozicije doimaju se kao da ih je naslikao Antun Masle u drugoj polovini 20. stoljeća, svjedočeći, uz sačuvane primjere zlatarstva, o likovnom bogatstvu Dubrovnika u 13. stoljeću. Umjetnost je oduvijek bila indeks otvorenosti kulture neke sredine odnosno naručitelja. A osobita vrijednost opisanih minijatura jest da je najvjerojatnije njihov naručitelj bila laička, obrtnička bratovština, što svjedoči o njezinoj tadašnjoj ekonomskoj moći i kulturnoj razini. Naime, minijature visoke likovne kvalitete naslikane skupim pigmentima na pergameni, predstavljale su u 13. stoljeću skupocjeni umjetnički proizvod. Činjenica da bi naručitelj pet sačuvanih minijatura bila tek osnovana laička, obrtnička bratovština jest fascinantna.

U tom su smislu minijature iz matrikule drvodjelaca dragocjen izvor svjetlosti koji osvjetljava ustroj dubrovačkog društva i kulturu življenja posljednje trećine 13. stoljeća, oko čega se od vremena istraživanja I. Mahnken i J. Lučića do naših dana vode burne rasprave u historiografskim krugovima.

Summary

A CONTRIBUTION TO OUR KNOWLEDGE ABOUT MINIATURES FROM THE MARICULA OF CONFRATERNITY OF CARPENTERS FROM DUBROVNIK

Author analyzes five miniatures preserved in the matricula of carpenters' confraternity of St. Andrew from Dubrovnik, which is kept in the Diocesan Archives of Dubrovnik under signature no. 32. Historiography presumes that this confraternity was established in 1266. Its seat was at church of St. Andrew Apostle at Pile in Dubrovnik. Still, the confraternity also had some activities around church of St. Barbara, an after the big earthquake of 1667 they moved to church of St. Joseph. Thus, there is a question whether these miniatures date from the time of confraternity's foundation or, as Vojislav J. Đurić had presumed, from the sixteenth century? If the miniatures date from the late thirteenth century, which is opinion of author of this article, they are especially valuable because they shed a new light on the contemporary art in Dalmatia. Moreover, if this supposition is correct, these miniatures testify about economic power and cultural level of such laic craftsmen guild. Author ana-

Orebić, referat održan 7. X. 2012., zbornik u tisku. Autorica je uočila da su na poliptihu korištene venecijanske, a ne dubrovačke mjere, što bi ukazivalo na podrijetlo autora.

¹⁰⁹ Roberto LONGHI, *Giudizio sul Duecento e ricerche sul Trecento nell'Italia centrale*, Sansoni, Firenca, 1939.–1970.

I. Prijatelj Pavičić, *Prilog poznavanju minijatura iz matrikule dubrovačke bratovštine drvodjelaca*

lyzes iconography of all five miniatures (with a representations of St. George, St. Theodor the Tyron, St. Blaise and Virgin Mary, Calvary and Marriage at Cana), and emphasizes their stylistic and iconographic values.

KEY WORDS: *matricula of carpenters' confraternity in Dubrovnik, church of St. Andrew at Pile, church of St. Barbara, church of St. Joseph, Božidar Vlatković.*